

לשאלת נתוח המתים

הרב גדליה פלדר, טורונטו, קנדה

שאלת נתוח המתים, שעלתה על הפרק בימינו-אנו, וכן עניני רפואה והשתלת-איברים שדגים עליהם, אינם דברים חדשים, אלא כבר דנו בהם מאורי-התורה וגדולי הפוסקים בדורות הקודמים. אך היות וכמה מהדיונים לא עלו בשעתם לפני גדולי התורה ונשאלים עליהם כיום, אציע בזה מה שעלה בידי בעיוני בדברים הנדונים.

בעייתנו העיקרית היא נתוח-המתים, מסירת המת למוסדות לימוד וביורור סיבת המות.

מת ישראל הוא דבר שבקדושה, מפני שגופו של ישראל היה משכן לנשמה ונעשה גרתיק של קדושה הטעון גניזה. ולא עוד אלא חז"ל דימו קדושתו לקדושת ספר-תורה וכך למדונו: "כדרך שאמרו בעצמות, כך אמרו בספר-תורה". מכאן נראה, שקדושת המת כקדושת ספר-תורה. וכשהמת בבזיון ג"כ חייבים לעשות כל מיני תחבולות כדי להצילו מבזיונו, ולכן העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע כס"ת שנשרף.¹

ומבואר עוד, שהנפש מצטערת כשרואה שהגוף מתבזה, כמו שנאמר: "אך בשרו עליו יכאב", ודרשו חז"ל,² שהמת מרגיש באיזמל — ושקשה רימה למת כמחט בבשר החי.³ ולכן אין לנתח את המת כדי שלא יתבזה.

והנה במסירת המת לשם נתוח ולמוד מבטלים מצות קבורה. ולא רק במסירת גוף שלם, אלא אפילו איברים. שהרי כתב בתוספות יום-טוב (תויו"ט),⁴ שאפילו על כוית ממת קיימת מצות קבורה, ולדעת הנודע-ביהודה (נוב"י) אין לקבורה שעור, כיון שהוא מכבוד המת. (אכן, התויו"ט⁵ והמנחת-חינוך⁶ נסתפקו בפחות מכזית.) אם-כן כשמוציאים האיברים מבטלים מצות קבורה. (וקצת ראייה לדברי הנוב"י⁷ הם דברי הירושלמי,⁸ שהרי למד שם מ"תקברנו", שאם שייר ממנו לא עשה כלום, כלומר צריך לקברו כולו.¹⁰)

מהאמור יוצא, שאף איבר טעון קבורה, אם-כן המנתח את המת ומוציא איבר מבטל מצות קבורה. זאת בנוסף לאיסור גיוול ובזיון המת, שחלק ממנו לא נקבר ומעכב הנשמה מלעלות השמימה.¹¹ (מטעם זה התנגדו מאד גדולי ישראל כשקמו פורצי גדר ויצו לשרוף גופם, והורו שאיסור חמור הוא.¹²) וכל זמן שהגוף לא נח, והוא שלא נקבר, גם הנפש לא תמצא מנוח ואינה זוכה לגן-עדן עד שייקבר וייגנו הגוף בקברו.¹³ ולדעת המהר"ל חייב משום גזל, שהרי קומץ עפר נלקח מהאדמה ובתוך כל אדם יש חלק מזה.¹⁴

לפי האמור מובן, שאי-אפשר לאדם למסור גופו למוסד רפואה או לאוניברסיטה, שהרי יש חיוב קבורה ואין לאדם בעלות על גופו. וכפי שכתב הרמב"ם,¹⁵ שאין נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם אלא קנין הקב"ה. ולא עוד אלא שגם המשפחה יכלה למחות, כפי שנאמר בגמרא ובפוסקים,¹⁶ שאם אמר אל תקברוני, אין שומעין לו, משום בזיון של קרוביו, כי זה מהוה פגם משפחה. דין זה דומה למי שמוכר קברו, שבאים בני משפחתו וקוברים אותו בעל-כורחו

של לוקח משום פגם משפחה¹⁷. ולא עוד אלא אפילו הסכימה המשפחה, יכולים בית-דין והקהל למחות, כי זה בזיון לחיים האנושיים בכללם, וכן מוכח מדברי הפוסקים¹⁸. ולכן גם אם ציוה מחייו לנתחו לאחר מותו, או היררשים רוצים לנתחו, היות וזה בזיון לכל החיים אין שומעים להם, ואין הוא או משפחתו יכולים למחול על כבוד זה^{19, 20}.

לעומת זאת, מתנגד לדעה זו הרב עטלינגער²¹. הוא דן באדם שהצהיר לפני מותו, שמסור גופו לנתחו לצרכי לימוד חכמת הרפואה. דעתו להלכה, שאם מחל מחייו על בזיונו מותר לנוולו כרצונו. לדעה זו מתנגדים אחרונים אחרים^{19, 22}, כי אין האדם בעלים על גופו ולכן לא מועילה מחילתו מחייו.

האמור עד כה הוא, במי שמסר גופו או הקרובים מסרוהו לשם התפתחות מדע הרפואה לשמה. וכעת באתי לדון במקרים, שנמצאים חולים ורוצים לחקור ולהודיע אם הרפואות שנתנו להם או פעולות רפואיות שבוצעו — יעילות לשאר חולים מסוכנים הנמצאים לפנינו, או במחלה מצויה, מחלה תורשתית וכד'.

והנה בספרות התלמודית רואים אנו, שאין זכר לבדיקות בגופות מתים לשם תכלית רפואה, אעפ"י שחכמה זו היתה ידועה במידה רבה לחז"ל וכבר הוכיחו זאת רבנים וחוקרים שונים²³. חבל שהרבה מבני עמנו — וגם המשכילים והנאורים מקרבנו — לא יודעים להוקיר קדושי השם, חכמי התורה. לכן ראוי לבית ישראל להתעמק בתורת ה' וכפי דעת חכמי התורה כן יקום דבר ה'²⁴.

היות וכבר ביארתי, שחכמת הרפואה היתה ידועה לחז"ל, ואעפ"י שלא מצינו שעשו נסיונות בגופות של מתים (חוץ מהנוכח בהערה 23), בכל זאת מצינו שהחתם-סופר (חת"ס)²² מעיד, שנסיונות אלו נעשו בגופות של נכרים. והנה אין להתפלא שלא מצינו דיונים בספרות הגאונים והראשונים — עד המאה ה"ח למספרם — ולא מחאות נגד מעשים אלו, כי לרוב לא בוצעו הנתיות על גופות יהודים, אלא על נכרים או בעלי-חיים. וכעין זאת מצינו בשו"ת שאילת יעב"ץ²⁵, שנשאל מתלמיד לרפואה באוניברסיטת געטטינגען בגרמניה, אם מותר לו להתעסק בביתור כלבים מתים בשבת. ומתוך שלא שאל על גופות אדם משמע שלא התעסקו בזה. ולא עוד אלא שעד אותו זמן לא מצינו עיון ודיון, אם מותר לישראל ללמוד רפואה הכרוכה בנתוחי-מתים שיש בה כמה וכמה איסורים, כגון בזיון המת, ניוול המת, הלנת המת, ביטול קבורה, איסור הנאה, צער הנפש, ומהם איסורי תורה או כעין דאורייתא. הסיבה לכך היא, שהמתים שהשתמשו בהם וניתחו אותם היו נכרים, ורק במקרים מסויימים. וכן משמע מדברי הנוב"י²⁶: "ואפילו רופאי האומות אינם עושים נסיון בחכמת הנתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים עפ"י משפט, או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך, ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה, אם כן ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור איברים הפנימיים ומהותם כדי שידעו לעשות רפואה לחיים". הרי לך, שאף בימי הנוב"י לקחו רק מתים מיוחדים לשם נתוח, וזהו הטעם שלא דנו בזה גדולי ומאורי ישראל עד עתה.

גדולי ישראל במאה ה"ח למספרם, ה"ה הנוב"י והחת"ס, ראו בניתוח המתים איסור משום ניוול ובזיון המת שהוא מדאורייתא, שהרי מצינו בתורה שהקפידה

על בוינו של המחויב מיתה ואמרה²⁷: "לא תלין נבלתו על העץ — כי קללת אלקים תלוי" — כי זה בוינו למת זממנו נלמד לשאר מתים²⁸. ובספורנו²⁷ ביאר, שהבוינו הנעשה למת אחר מותו "הוא בוינו לנפש השכלית, אשר הוא עצם נבדל הנשמר אחר מיתת הגוף — הוא הבוינו לאותו עצם הנצחי הנקרא אלקים". נראה, שבוינו הנגרם לגופו של אדם הוא איסור מן התורה, וכן נראה ממה שפסקו הפוסקים כי קבורה עיקרה משום בוינו^{28, 29}. בעיות נוספות הקשורות בנתוח מתים הם מגיעת מצות-עשה של קבורה וכן עוברים על איסור הלנת המת, שיש בו משום בוינו, בפרט כשמנתחים ומגוללים אותו, וכפי שכתב הנוב"י²⁶. והנה באיסור הנאה ממת בעת נתוחו — יש שאסרו מטעם זה באיסור דאורייתא^{22, 25}, אלא שאחרים חולקים וסוברים, שאיסור בהנאה כזאת הוא רק מדרבנן. כי יש לומר, שאין לו הנאה מגופו. ועוד, דמצוות לאו ליהנות ניתנו, וכן משום שההנאה כאן באה לו אחר זמן, ולדעת החזו"ן-איש³⁰ אין זה בגדר איסור הנאה, אך אין כאן המקום להכנס למחלוקת הפוסקים בנקודה זו, כי זה צריך ביאור מיוחד.

והנה דעת הנוב"י²⁶, שאם יש חולה מסוכן לפנינו ואפשר ע"י נתוח המת לברר מהות המחלה ולהציל ע"י את החולה — ואפילו בספק הצלת נפשות — מותר. אך לצורך לימוד, שמע יודמן חולה ונוכל להצילו — אין דוחים אפילו איסור קל משום חשש קל, שאם אתה קורא לזה ספק נפשות יהיו כל מלאכות הרפואה מותרות בשבת, שמא יודמן היום חולה הצריך לזה. וכן פסק החת"ס²². ברם, בבנין ציון²¹ סבור, שאין להפריע מנוחתו של המת כדי לרפא את החולה, שחובת פקוח-נפש בעיקרו חל רק על החיים ולא על המתים, שחפשים הם מהמצוות. לעומת זאת, במקרה שהמת מכר או תרם את גופו מחייו, דעתו להתיר הנתוח. אולם, דעתו זו לא נתקבלה, שהרי אין אדם הבעלים למחול על כבוד גופו, וכן ביאר המהר"ם שיק¹⁹. אלא שמצד פקוח-נפש נוטה להתיר, משום שבכלל האיסורים הנידחים מפני פקוח-נפש גם איסור גיוול המת, ולדעתו הסכימו גם פוסקים אחרים³¹.

בנידונינו נראה לומר, שאם במקרה ימצא חולה בבית-חולים, שלקח סמי רפואה ויש עוד חולה כיוצא בזה וגם הוא לוקח סמים אלו, וכעת אחרי שזה מת ורוצים לדעת השפעת תרופות אלו — היה דרך להתיר לפי דעתו של הנוב"י. אלא שיש לחקור היות וסדנא דארעא חד הוא, והטלפון ושאר אמצעי התקשורת כעת לפנינו וכל כדור הארץ כיישוב אחד נחשב, ושכיח ומצוי כעת למצוא מזור ותרופה תוך שעות ספורות לחולה מסוף העולם ועד סופו, א"כ היות שהרופאים עומדים בקשרים הדוקים תמידיים ליעץ איש לרעהו בכל תגלית רפואית חדשה, אם גם נחשיב את זה כחולה לפנינו או כפיקוח-נפש דרבים, או היות ולא ידוע החולה והוא לא בפנינו ממש יש לאסור הניתוח, ואין הנידון שונה מניתוח לדעת את סבת המות או להתלמד. אולם במקרה וישנם איזה סיכויים ודרכים שיכולים לעזור ע"י לחולה זה, הרי טוב לבוא ולשאול מאת מורה הוראה מובהק, שיורה הלכה למעשה במקום פיקוח-נפש

כזה, כדי שלא יהיו המונעים כשופכי דמים. מכל מקום אל יהא מהיר להתיר עד שיחקור ויעמוד על השאלה שיש כאן פקוח-גפש הצריך פתרון או לא. אז כשידע מהנעשה ויווכח שאפשר להציל, י"ל שדינו כסכנה מצויה לפנינו, או כדברי החזו"ן א"ש³⁰, הסובר שדינו כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר שיוצאים עליהם³².

ספרות

- 1) ברכות, י"ח, א'.
- 2) שבת, ק"ה, ב'.
- 3) איוב, י"ד, כ"ב.
- 4) שבת, י"ג, ב'.
- 5) ע"י באור הדברים במהר"ל שבת י"ג, ב', ובתו"ט, אבות, ב', ז'.
- 6) תו"ט, שבת, פ"י, מ"ה.
- 7) גוב"י מהר"ק, יו"ד, ס"י, כ'.
- 8) מצוה תקל"ו.
- 9) ירושלמי גזיר, ז', א'.
- 10) ופלא על המל"מ (אבל, י"ד כ"א), שכתב שמצות הקבורה הוא דוקא ראשו ורובו.
- 11) כמבואר במדרש רבה, ויקרא, י"ח ; וקהלת י"ב, ז' ; וכן בנוהר ר"ם אמור.
- 12) האריכו בזה בס' חיי עולם ל"ר מאיר לרנר, קובץ מכתבי גאוני דורו ; ובשו"ת בית יצחק, יו"ד ס"י קנ"ה ; ובקונטרס יענה באש ל"ר אלי בן אמו"ג.
- 13) ע"י מתנות כהונה, בראשית רבה, כ"ב, כ"ב ; כל בו, הלכות אבל ; ספר עבודת הקודש ל"ר מאיר בן גבאי, בחלק העבודה, פ' כ"ז.
- 14) ע"י מדרש רבה, בראשית, כ', כ"ו. וראה עוד במשנת אברהם על ספר חסידים, ח"ב, ע"מ 122.
- 15) רמב"ם, הלכות רוצח, א', ד'.
- 16) סנהדרין, מ"ו, ב' ; רמב"ם, הלכות אבל, י"ב, א' ; יו"ד, שמי"ח, ב' ; יו"ד, שס"ב, ב'.
- 17) כתובות, פ"ד, א' ; בבא בתרא, ג', ב' ; רמב"ם, מכירה, כ"ד, י"ז ; חו"מ, ר"י, ז' ; יו"ד, שס"ו, א'.
- 18) טור ושו"ע יו"ד, שמי"ח, ג' ובש"ך שם ; וראה מש"כ הרמב"ן בתוה"א בזה.
- 19) ע"י שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, ס' שמ"ז—שמ"ח.
- 20) ראה כסף משנה, אבל, י"ב, א' בשם הרמב"ן.
- 21) שו"ת בנין ציון, ח"א, ס"י ק"ע—קע"א.
- 22) שו"ת חת"ס, יו"ד ס"י של"ו.
- 23) ראבי"ר שער היא, שערי תורה וחכמה, ע"מ כ"ח ; כוזרי, מאמר ד', ס"י כ"ט—ל"א ; כוזרי השני, ויכוח רביעי, אות י"ח, אות כ"ח ; קמלהר, התלמוד ומדעי התבל. בין השאר הוכיחו ידיעות חז"ל על"פי אהלות, פ"א, מ"ה ; גידה ל', ב' ; בכורות, מ"ה, א' ; נגעים, פ"ט, מ"ג ועוד.
- 24) ראה : מהרש"א חגיגה, ג', א'.
- 25) שו"ת שאילת יעבץ, ח"א, ס"י מ"א.
- 26) שו"ת גוב"י, מה"ת, יו"ד, ס"י ר"י.
- 27) דברים, כ"א, כ"ג.
- 28) סנהדרין, מ"ו, מ'.

(29) וכן פסקו הרמב"ן בספר המצוות, שורש א' והחינוך, מצוה תקל"ט. וכן פסקו הרמ"ה והר"ן סנהדרין, מ"ו, א' והכליבו ואורזרוע בהלכות אבלות. אכן מחלוקת האחרונים היא בדעתו של הרמב"ם אם מצות קבורה בכל אדם היא מדאורייתא או מדרבנן — ע"י הלכות זכיה, י"א, כ"ד, והל' אבל, י"ב, א' ובנושאי-כליו שם.

(30) חזו"א, אהלות, כ"ב, ל"ב.

(31) נחל אשמל, ח"ב, ס"י קי"ז; וזכר שמחה, ס"י ק', וקצת ראייה מדברי הספר חסידים, ס"י תנ"א. ואכן בשו"ת שיבת ציון, ס"י ס"ד, סבור שאין לנוחל מת לטובת אחרים בכל אופן ואפילו לטובת עגונה.

(32) עירובין, ס"ה, א', ורמב"ם, הל' שבת, ב', כ"ג.

הערת העורך: ראה להלן עמ' 227 — 230 ובמקורות שצויינו שם.

ענין בקשת הרופא לרפאות הוא דבר מוכרח ויש לו עיקר מן התורה, וכמעט שיש חיוב חזק על החולה והקרובים לחזור על הרופא המובהק, ולחזור אחר הסממנין המועילין לרפאות אותו חולי. וכל המתנצל ומתרשל בדבר זה ולא יחוש על הרפואה בדרך הטבע אלא יסמוך על דרך גס לומר שהקב"ה ישלח דברו וירפאהו בחינם, אין זה אלא מן המתמיהין ודעת שוטים היא זו, וקרוב הוא להיות פושע בעצמו ועתיד ליתן את הדין... ומיהו אם יראה הרואה, שהרבה עשו ולא הועילו אין זה אלא שהגזירה אמת ואז החריצות הוא שקר, ומה שאין כן אם ישב האדם בטל ולא יתעסק בדרכי הרפואה הרבה... דומה זה לגכנס באש יוקדת, דודאי אש אוכלתו ומת הוא בלא עתו, ואלו דברים פשוטים שלא יכחישם זולתי הנפתל והעיקש.

(שבט יהודה על שו"ע יורה דעה, סימן של"ו)